

Bagi Dániel

DIVISIO REGNI

Országmegosztás, trónviszály és dinasztikus történetírás az Árpádok, Piastok és Přemyslidák birodalmában a 11. és a korai 12. században

Kronosz, Pécs 2017. 473 oldal

Bagi Dániel ugyan művében a magyar, lengyel és cseh tudományos kutatásban komoly hagyományokra visszatekintő témával foglalkozik, mégis számos ponton képes tisztázni, árnyalni, olykor meghaladni a korábbi történetírás nézeteit. Ennek oka, hogy a szerző új szempontból veszi górcső alá az Árpádok, Piastok és Přemyslidák 11., illetve kora 12. századi dinasztikus konfliktusait.

A mű két pólusa jól körvonalazódik a szerző érveléséhez kiindulópontot jelentő forrásrészletben: a 14. századi krónikakompozíció 88. fejezetében. Ebben olvasható, hogy I. András király és testvére, Béla az országot három részre osztották, két rész a király tulajdonában maradt, egy rész pedig a herceg (Béla) fennhatósága alá került. Az eseményről tudósító – minden bizonnyal Kálmán-korabeli – krónikás az ország felosztásán (*divisio regni*) kívül arról is beszámol, hogy ez az esemény a viszály (*discordia*) magvetése volt Magyarország hercegei és királyai között. A mű éppen a *divisio regni* és *discordia* mentén osztható két nagyobb részre: Bagi érdeklődésének homlokterében egyfelől az Árpádok, Piastok és Přemyslidák országmegosztásai, másfelől pedig – az ezzel csak részben összefüggő – dinasztikus konfliktusok állnak.

A mű eredményei nem kis részben Bagi Dániel újszerű megközelítésmódjának köszönhetőek: vizsgálatában a szerző a Gerd Althoff vezette münsteri iskola módszertani alapvetéseire is épít. Utóbbi egyrészt sikeresen kimutatta, hogy a 9–12. századi elbeszélő források történeti híven tükrözték azokat az elképzeléseket, melyeket a korabeli írástudó elit az őt körülvevő világrendről őrzött. E tekintetben Bagi munkája szempontjából a legfontosabb, hogy a középkor rendfelfogása szerint a szabadok közötti kapcsolatok alapja a barátság (*amicitia*) volt. Az Althoff-iskola továbbá a dinasztikus konfliktusok lefolyását új szempontok szerint vizsgálta, és megállapította, hogy a konfliktusok kezelése, pontosabban a megegyezés – mely során a cél mindig az *amicitia* helyreállítása volt – meghatározott forgatókönyvet írt elő a résztvevő felek számára. Ez a forgatókönyv számos kötelező rituális vagy ceremóniális elemet tartalmazott, amelyek fellelhetőek a konfliktusokról beszámoló forrásokban is: például az eskü (*iuramentum*) vagy éppen az alávetés (*deditio*). Bagi műve tehát módszertani szempontból is igen értékes, hiszen a szerző rámutat arra, hogy a dinasztikus konfliktusok értelmezéséhez meg kell értenünk a 11–12. vagy a későbbi századok (elsősorban az elit) közfelfogását, a szabadok közötti személyes kapcsolatuk működését, illetve azokat a fogalmakat, rituálékat és ceremóniális elemeket, amelyek felmerültek a konfliktusok során. Továbbá elengedhetetlen annak belátása, hogy a konfliktusokról beszámoló források is e szempontok szerint, meghatározott nyelvi-tartalmi eszközrendszerrel mutatták be a viszályok lefolyását.

A fenti szempontrendszerrel is érvényre juttatva Bagi Dániel fontos megállapításokra jut műve első részében, melyet főként a magyar, másodsorban a lengyel és cseh „dukátusok” kérdéskörének szentelt. Kiindulópontot jelent számára a 20. század két kiemelkedő történésze, Györffy György és Kristó Gyula, akik közül előbbi a 10. századra vezette vissza a magyar dukátus eredetét, utóbbi pedig a 11. század 40-es éveire datálta azt. Bagi – Kristóval egyetértve – maga is állást foglal a dukátus keletkezésének kérdésében, mégpedig egy igen érdekes szempont megfogalmazásával. Elsőként megvizsgálja a magyar, lengyel és cseh történelem összes olyan forráshelyét, amely a „dukátusok” létrejöttének idejére utalhat: a 14. századi krónikakompozíció 88. és 64. fejezetét, a Hildeshemi és az Altaichi Évkönyv vonatkozó

részleteit, Gallus Anonymus gesztáját, Wincenty Kadłubek 13. századi krónikáját, valamint Prágai Kozma művét. A korábban említett megközelítésmódra építve Bagi sikeresen talál közös motívumot az országfelosztásokról szóló forrásrészletek között: eszerint a megosztások a családtagok konszenzusán alapultak. Bagi úgy véli, a megegyezés megléte, illetve elmaradása alapján lehet megállapítani a kelet-közép-európai „dukátusok” keletkezési idejét: azaz a konszenzust magukban foglaló felosztások tekinthetők az egyes „dukátusok” kezdőpontjainak. Ennek alapján az országmegosztások kezdőpontja Magyarországon 1048 környékére, Csehországban 1055-re, Lengyelországban pedig 1097-re tehető. A konszenzust nem tartalmazó, a fentieknél korábbi eseményekről beszámoló forrásrészleteket pedig semmiképp sem lehet a legkorábbi felosztásoknak tekinteni.

Bagi másik következtetése a hercegség területi különállásával, illetve hatalmi funkcióival kapcsolatos. Leszögezi – egyetértve korunk egyik vezető történészével, Zsoldos Attilával –, hogy az András és Béla megállapodása révén a herceg birtokába került országrész mellett, illetve már korábban léteztek a dinasztia családtagjainak járó birtokok az ország különböző részein. Ennél fontosabb azonban, hogy mindhárom dinasztia különálló országrészeit hasonló szempontból vizsgálja meg: nevezetesen, hogy az országok legfontosabb központjaiból mennyi helyezkedett el a „dukátusok” területén (püspöki székhelyek, egyéb uralkodói székhelyek), valamint hogy rendelkeztek-e a hercegségek udvarral és udvartartással, katonai funkciókkal, pénzveréssel, birtokadományozási joggal vagy „saját szentekkel”. Mindezek alapján Bagi az alábbi konklúzióra jut. Míg a Přemyslidáknál teljesen elkülönült a cseh és morva területek kormányzása, és a Piastok esetében is jól kivehető határok és központok mentén valósult meg a hatalom területi megosztása, az Árpádok birodalmában alig érzékelhetőek a területi különállás földrajzi kontúrjai. Indoklásképpen Bagi két megállapítást tesz. Az egyik, hogy a krónikakompozícióban fennmaradt utalás az ország egyharmad-kétharmad arányban történt megosztásáról általános érvényű elvnek tekinthető, a mindenkorai herceg hatalma elvileg az egész országra kiterjedt s egyharmad részben aránylott a királyéhoz; tehát elvont értelemben magát a hatalmat osztotta meg a király és a herceg. A másik, hogy a magyar, illetve a lengyel és cseh „dukátusok” közötti különbség oka az lehetett, hogy a Karoling-Ottoniánus társadalmi-hatalmi rend a térségben egyedül Magyarországon vert teljes mértékben gyökeret, így itt egy olyan súlyú, szakrális töltetű királyi hatalom jött létre, mely nem tette lehetővé az ország központi helyeinek kikerülését a királyi hatalom kezéből. Amellett, hogy Bagi megállapításai kétségkívül megállják a helyüket, ezen a ponton egy apró észrevételt szükséges tenni: a szerző roppant erős magyarországi központi hatalomról megfogalmazott állítása első pillantásra ellentmondani látszik azon tézisének, miszerint – ennek ellenére – a herceg mégis részesülhetett az egész országra kiterjedő hatalom egyharmad részéből, illetve, hogy a hercegi hatalom elvi értelemben az egész országra kiterjedt.

Bagi Dániel műve második felében a dinasztikus konfliktusok témakörével foglalkozik, illetve azok személyes aspektusaira összpontosít. A források közös motívumai (elsősorban az *amicitia*, a hűség és a hűségeskü fogalmai) segítségével Bagi találóan rajzolja meg azt a folyamatot, amelynek során a 11–12. században a három dinasztiában a családon belüli, egyenlőségre épülő barátságokat felváltotta az egyes konfliktusokban alulmaradt rokonok alávetése. A folyamat része volt, hogy az alávetés (*deditio*) jogintézménye, mely a vitázók közötti békét volt hivatott helyreállítani, működésképtelenné vált, így a megoldatlan konfliktusokat újak követték. Ehhez kapcsolódik Bagi másik megfigyelése, mely szerint a vizsgált korszak magyar dinasztikus történelme tulajdonképpen kölcsönös esküszegések sorozata: a viszályok során mind András és Béla, mind Géza, László, illetve Salamon, mind pedig Kálmán és Álmos esküt szegett, ahogy ezekre a 14. századi krónikakompozíció egyes fejezeteinek alapos elemzése fényt derít.

Nem kevésbé újszerűek azok a következtetések, amelyekre Bagi Dániel a forrásokban felbukkanó és a korabeli közfelfogást leképező azon érvelési stratégiák vizsgálatakor jut, amelyek a hatalomhoz való jogot próbálták meg érvekkel alátámasztani. A szeniorátus trónöröklési elvével kapcsolatban Bagi a magyar (Pauler Gyula, Timon Ákos, Bartoniek Emma, Eckhart Ferenc, Györfly György), lengyel, és cseh történeti kutatás általános véleményétől eltérő álláspontot fogalmaz meg. A források és a szakirodalom szembeállításával megállapítja: nincs nyoma annak, hogy a kelet-közép-európai dinasztiai körében a 11. században a szeniorátus általánosan elfogadott, ősi és autochton trónöröklési elv lett volna. Sokkal inkább beszélhetünk arról, hogy a szóba jöhető források (legfőképpen Ioannész Kinnamosz, Wincenty Kadłubek, illetve Prágai Kozma) általában későbbi (12–13. századi) trónvitákhoz kívántak érveket szolgáltatni, ezért ábrázolták a szeniorátust ősi jogelvéként. Ráadásul Bagi azt is leszögezi, hogy az életkori elsőbbségre alapozott örökjogi elképzelések útjában állt két fontos tényező: a kijelölés (*designatio*) és a környezet hozzájárulása (*consensus*). Bagi egyetlen olyan trónöröklési jogelvet ismer el, amely ténylegesen kimutatható a forrásokban: ez pedig a dinasztiahoz való kötődés.

Bagi másik, a források érvelési stratégiájához kapcsolódó következtetése talán a mű egyik leginkább előremutató eredménye. A szerző ezúttal a hazai medievisztikában – elsősorban Kristó Gyula és Gerics József vitája révén – nagy hangsúlyt kapó, a forrásokban előforduló legitimista és idoneista érvrendszereket vizsgálja meg. A vita lényege abban állt, hogy a Kálmán-kori krónikaszerkesztményben mindkét érvelés felbukkant-e, vagy két külön krónikával kell számolnunk, egy legitimistával és egy idoneistával, amelyek egyaránt a 11. század második felének trónviszályait ítélték meg. Bagi egyfelől – Veszprémy László eredményeit is hasznosítva – Kristó Gyulával ért egyet: a kétféle felfogás nem eltérő korszakban keletkezett, hanem egyaránt a Kálmán-kori mű egy-egy eleme. Még fontosabb azonban Bagi hitelt érdemlő bizonyítása arról, hogy a két fogalom nem választható el egymástól, nem abszolutizálható. Azaz, a Kálmán-kori gesztában a korabeli elit vitái tükröződnek a régmúlt eseményeiről, s ezekben a vitázók nem mereven az egyik vagy másik nézőpontot fogadták el, hanem legitimitás-konstrukciókkal érveltek: vagyis különböző szempontból próbálták alátámasztani a számukra kedvező személyek legitimitását. Mi több, gyakran a legitimitás meglétét éppen valamilyen alkalmassági tényezőhöz kötötték. Ehhez kapcsolódóan írása végén Bagi három ilyen érvet vizsgál meg tüzetesebben, melyek egyaránt gyakran fordulnak elő a három dinasztia forrásaiban: a genealógiai fikciókat és hamisításokat, a megkoronázottságra, illetve a megkoronázott ősökre való hivatkozást, valamint a haditettek véghezvitelének képességét. Bagi hangsúlyozza: a kérdés mindig az lehetett, hogy melyik érvelés tudta meggyőzni az adott történetet befogadó közönséget, melyikkel lehetett elnyerni az országnagyok beleegyezését.

A kötetben vizsgált viszályok megismeréséhez tehát a szerző szerint egyrészt meg kell érteni a korabeli szellemi elit szempontrendszerét, másrészt pedig látnunk kell, hogy a konfliktusokat fenntartó források e szempontrendszerek leképeződései. Bagi előremutató eredményei főként annak köszönhetőek, hogy a szerző e megközelítésmód alapján képes volt *modellézni* a dinasztikus konfliktusokat. Ily módon pedig számos olyan következtetésre jutott, amelyek meghaladják a magyar, lengyel és cseh medievisztika eddigi képét, valamint bizonyos kérdések újragondolására késztetnek.

Kis Iván